

ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 811.161.2'0 :283(477)

«ТРЕБА БИ ЯКОЇСЬ СОНЯШНОЇ ЧИ АНГЕЛЬСЬКОЇ МОВИ...»: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РІДНОГО СЛОВА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Уляна Добосевич

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17; e-mail: u-lana@hotmail.com

Висвітлено сприйняття української мови як рідної для Андрея Шептицького, його розуміння цієї мови як головного чинника в державотворчих процесах, поширенні християнського віровчення у різних соціальних верствах. З'ясовано загальні ознаки та проаналізовано лексичні засоби, що характеризують індивідуальний стиль Андрея Шептицького.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, рідна мова, індивідуальний стиль, послання, проповіді, лексичні засоби.

Постать Митрополита Андрея Шептицького на тлі періоду першої половини ХХ ст. – мабуть, найбільш неоднозначної та суперечливої епохи в історії українських, а особливо галицьких земель – вирізняється з-поміж інших своєрідними прикметами. Ця людина поєднала в собі найдостойніші земні риси і риси божественні, взоровані за прикладом Апостола Павла. Життєвий шлях від дитячих років виказував у ньому особливе покликання, яке найповніше зреалізувалося в його чернечій, священничій та митрополитчій діяльності. Багатогранна праця Митрополита була спрямована на усі аспекти релігійного, суспільного, політичного (хоч саме цього він уникав, здається, найбільше), культурного життя ввіреного йому народу. Діапазон тих сфер людського життя, за які Митрополит уболював і якими щиро опікувався, найширший – від гігієни і дотримання елементарних вимог в особистому побуті («нам треба дбати о здоров'є тілесне» [11, т. I, с. 5], «Дивиси! Грубу можна би побілити, стіл, лаву вішурувати, з кутів та з запічка тай з-під постелі повимітати...» [11, т. I, с.91]) до високих філософських, божественних категорій і стратегічного бачення майбутнього свого народу. Осягнути цей діапазон, почути Митрополита і піти за його покликом – це велика потреба для того, аби зберегти себе у своїй релігійній та національній ідентичності.

Мета статті – наблизитися до розуміння того, у яких стосунках перебував Митрополит із універсальним інструментом, яким користується кожен, – рідною мовою. У цьому контексті можна виділити два напрями. Один із них теоретичний за своєю суттю, бо базується на тих поглядах, думках, зауваженнях про рідну українську мову, які Андрей Шептицький оприлюднював безпосередньо або у зв'язку з іншими питаннями. Інший – практичний, який відчитується в різних проявах індивідуального стилю автора, що, зрештою, і демонструє його володіння рідним словом. Джерелом дослідження стали пастирські послання і проповіді Митрополита [11].

Мова і стиль А. Шептицького уперше привернули до себе увагу Івана Франка далекого 1904 року. Спостерігаючи за новаторськими тенденціями, які проявлялися в народнорозмовній мові та в оригінальному стилі Митрополита, Франко виділяє «добрі

літературні прикмети» його творів [11, с. 378]. У сучасній мовознавчій науці проблеми, які окреслив І. Франко, ще не стали предметом глибокого різноаспектного аналізу – на сьогодні можна говорити лише про нариси різних напрямів таких студій у працях У. Єдлінської [3], Г. Нуцьковської [7], М. Лозинського [5] С. Гірняка [1].

Рідна мова – це одна з філософсько-лінгвістичних категорій, суть якої визначають за кількома параметрами – «мовою предків, роду, сім'ї, що пов'язує людину з її етносом, ілюструє ... національну специфіку; перша мова, яку людина засвоїла в дитинстві» [6, с. 30]. У широкому розумінні відчуття й усвідомлення рідної мови для особистості може бути зумовлене також територіальними, культурними, а на певних історичних етапах – ще й релігійними чинниками. Усвідомлення української мови як рідної в Романа-Андрея формувалося за взаємодії всіх названих чинників. Біографічні відомості про дитячі та юнацькі роки Романа Шептицького – час, коли відбуваються важливі процеси становлення свідомості людини, зокрема її самоідентифікації та сприйняття певної мови як рідної, – дають достатньо широку картину для узагальнень [4, с. 27 і далі]. Дитячі та юнацькі роки Романа позначені впливом насамперед польської мови в сімейному колі, а вже згодом української, «яку він, мабуть, з дитинства черпав із позасімейного середовища родинного села Прилбич» [3, с. 73], французької та німецької мов у процесі навчання. Як свідчать біографи, вже в юному віці Роман виявляє прагнення служити Богові. Для нього визначальним – своєрідним стержнем – стає фактор релігійний. Покликання до чернечого життя, на переконання Романа-Андрея, мало б бути пов'язане для нього з Чином Святого Василя Великого – орденом, який має в українському суспільстві кількасотлітню традицію не лише релігійної, але й активної культурно-просвітницької праці, яка нерідко була пов'язана з діяльністю роду Шептицьких [5, с. 147; 13, с. 494–495], усіма силами, попри загалом несприятливі суспільно-політичні чинники, спрямованої на «утвердження руськомовного пріоритету» [9, с. 99]. Це прагнення було скріплене й освячене на аудієнції з сім'єю в Папи Лева XIII [4, с. 56]. Непереборне прагнення, у супереч багатьом обставинам (застереження матері, хвороби, випробовування принадами світського життя, а також негативна суспільна опінія), допровадило Романа до свідомого вибору на користь чернечого життя, а відтак у його душі пробудилося українське джерело: «...*прибувши до Добромилля молодим поляком і переступивши поріг монастиря, відчув себе українцем*» [4, с. 95]. Духовні пошуки, процес відкриття власної ідентичності привели його до широкого розуміння і сприйняття себе як частини руського-українського народу та посвяти себе цьому народові. «*Бо я русин з діда-прадіда*», – задекларував єпископ Андрей у пастирському посланні до духовенства 1 серпня 1899 року «Наша програма» [11, т. I, с. 20]. Отже, зростаючи у строкатому мовному середовищі як особистого сімейного і товариського оточення, так і в цілому Галичини кінця XIX ст., майбутній Митрополит визначає для себе єдиний пріоритет рідної української мови.

У системі духовних цінностей Митрополита Андрея перші два шаблі зосереджені в релігійно-національних координатах: на вищому з них – усе, що можна означити поняттям Христова Віра, а на другому – інтереси національні. Якщо і виникала ситуація, за якої можна було б сподіватися домінування у нього національного почуття над релігійним, то Митрополит позиціонував себе насамперед у контексті духовному. Свідченням цієї стійкої ієрархії є, зокрема, послання «До поляків греко-католицького обряду» [11, т. I, с. 492–493], написане в оригіналі польською мовою. Усвідомлюючи, що значна частина цих вірних походить з українських родин, автор послання дуже делікатно спочатку обходить національне питання, акцентуючи на духовному аспекті – «*Наука віри не може бути змішана з жодними політичними або народними засадами в церковній праці*», і далі: «*Я далекий від думки, щоб накидати вам український патріотизм. ... дбаю,*

щоб ваше життя було християнським...», і ще далі: «Я прагну того і домагаюся від священиків моєї єпархії, щоб завжди всі ваші духовні потреби були задоволені, щоб у науці, сповідях відносилися до вас польською мовою, не бажаючи від вас, щоб ви вчилися української мови, щоб їх розуміти» [11, т. I, с. 493]. На перший погляд видається, що питання мови, і ширше, – національні інтереси у цій справі не такі важливі. Однак разом із зазначеними тезами Митрополит підкреслює: «Мова, переконання, народність – то ті блага, права, яких нікому і ніколи не вільно відбирати» [там само]. Напевно, ці слова мали б за мету змусити вихідців з українських родин застановитися над своїм національним корінням, повернутися до мови свої предків.

Загалом питання мови й рідної мови як одного з критеріїв національної самоідентифікації постає для А. Шептицького неодноразово і особливо загострюється у кінці 30-х – на початку 40-х рр. XX ст., коли Митрополит бачить реальну загрозу комуністичного більшовицького режиму не лише для церкви, але й для українства в цілому. Це, мабуть, єдиний випадок, коли проповідник порушив зазначену вище ієрархію у посланні «Про єдність церкви»: «По національних мовах, що з тіла одного народу роблять компактну масу, брилу даної нації, – на другому місці зовнішня форма релігії, її обрядовість становить ту силу, що лучить і в'яже людей...» [11, т. II, с. 395]. Цьому передували спостереження за комуністичною пропагандою, зосередженою на питаннях релігійних і, що характерно, зреалізованою українською мовою: «Комуністи – ці найбільші вороги людства... – почали вдавати сердечних приятелів, розкидають по цілому краю люточки, що в них не тільки промовляють доброю українською мовою, але й удають правдивих гарячих патріотів» [11, т. II, с. 306]. Очевидно, цей удаваний більшовицький патріотизм спонукав Митрополита до багатьох роздумів про мову (навіть кількісно в зазначених хронологічних рамках знаходимо їх більше) і в підсумку до думки про засади української державності, на яку він дуже сподівався у контексті відомих історичних подій 1941 р. в Галичині, що відбито у посланні «Наша державність»: «Що ж робить якесь число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять або що уважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід» [11, т. III, с. 143].

Поміж питаннями церковного, культурного, суспільного життя, які Митрополит висвітлює в різноманітних за тематикою, але об'єднаних однією ідеєю служіння Богові посланнях, можна виділити кілька тез, які стосуються рідної мови та її ролі в житті християн. Одна з них виказує потребу й konieczність рідної мови як інструменту релігійного виховання дітей. Такі думки хвилюють Андрея Шептицького, він часто ділиться ними в текстах різних періодів. Кілька послань об'єднані думкою про необхідність катехизації дітей, причому основним зняряддям має виступати рідна для них мова з відповідним арсеналом засобів: «Треба дітей любити, ту любов їм оказувати, і прибрати спосіб говоріння, відповідний спосіб мислення дітей, і уживати виразів і порівнянь, образів, зближених до понятій дітей» [11 т. I, с. 561]. Особливо важливо зберігати рідну мову як об'єднувачий та ідентифікаційний чинник в еміграції – про це йдеться в посланні «Канадійським русинам»: «Уважайте, щоб учитель був і нашої віри, і нашого обряду. Такий-то буде і дітей по-руськи вчити, навчить і катехізму, може научити і пісень церковних... не жалуйте грошей...» [11, т. I, с. 746]. А в контексті періоду 30-х рр. бачимо вкрай загострений погляд у бік християнського і національного виховання покоління, яке підростає: «...в наших школах повинні діти вчитись по-нашому, по-українськи, у тих школах повинен бути учитель людиною нашої народности й нашого релігійного ісповідання» [11, т. II, с. 421]. Думаючи і дбаючи про духовне формування дітей, Митрополит неодноразово звертався і безпосередньо до них. Шукав якнайприступніших

мовних засобів, якими мав би достукатися до кожного дитячого серця. І власне у цих пошуках виділив ту ланку, яка могла бути найдієвішою. Автор апелює до дітей старшого віку з проханням повчати молодших: *«Одне мудре слово, так сказане, що дитина зрозуміє, може в її житті більше значити, ніж кількालіття праця у школі. Мудрий старший брат або сестра може дитині дати правдивий скарб на ціле життя, як піддасть їй якусь добру, святу, християнську гадку. Наприклад, показати дитині на небо і сказати: «Бозя добрий, Бозя тато», – а це значить записати в її душі щось, що вже не затреться»* [11, т. II, с. 545]. Роль слова рідною мовою має бути домінантою у вихованні дітей: *«А кожне слово – важне, кожне слово є дверми до неба; підносить душу від болота матеріального життя ... до чогось вищого»* [11, т. III, с. 9].

Однак не лише діти перебувають у полі особливої уваги й опіки Митрополита Андрея. Є ціла низка послань до молоді, у яких він переймається різними проблемами, пов'язаними з віковими особливостями психології молодих людей, застерігає від гріхів, спонукає до хосенної праці [11, т. II, с. 98]. Це може бути праця різного характеру, зокрема інтелектуальна. Інтелігенція для Митрополита є чи не одним із найважливіших адресатів і спільників у справах віри і моралі (*«До тебе, руська інтелігенціє, моє слово!»* [11, т. I, с. 14, 21]). Характерно, що для різної аудиторії – чи то діти, чи то молодь, чи то інтелектуальна еліта – Митрополит добирає відповідні мовні засоби, не зраджуючи рідної української мови. У посланні *«До руської інтелігенції»* (1901) бачимо несподівані для такого жанру пасажі, до яких вдається Андрей Шептицький, ніби виправдовуючись за мову і стиль попередніх своїх послань (зокрема, найвірогідніше, *«До моїх любих гуцулів»* 1900): *«Я змушений уживати способу говоріння, образів і доказів, якнайприсутніших для неписьменних людей. Дбаючи про них, на першій місці хочу промовляти способом їм понятим...»* [11, т. I, с. 175]. Такою позицією А. Шептицький наче розширює свої повноваження щодо авторського стилю і, треба наголосити, надалі користується всім діапазоном, усіма барвами, усіма регістрами рідної мови для того, аби його послання (та й ширше – усі писані чи мовлені тексти) знайшли відгомін в кожній душі.

Апостольська праця Митрополита Андрея передбачала тісні контакти з галицькою інтелігенцією, переважно з освітянами, митцями. Це спілкування не завжди було простим з огляду на різне ставлення освіченої верстви галичан до релігійної практики, однак у цілому діалог налагоджувався, про що свідчить лист-відгук на пастирські послання Андрія Чайковського: *«Тії патріотичні заяви Владики в листах пастирських успокоюють і будять довіріє, а се підстава до порозуміння і подальшої праці»* [11, т. I, с. 834]. Шептицький духовно і матеріально – підтримкою словом чи коштами – відгукувався на проблеми, якими жила інтелігенція. Одна з найнагальніших – потреба національної вищої освіти. Попри своє обережне ставлення до наукових пошуків за межами християнських законів, Митрополит не уникає можливості посприяти в тому, щоб українці Галичини мали змогу здобувати освіту у власному університеті, виголошуючи 1910 р. в австрійській Палаті Панів промову *«Про потребу українського університету у Львові»* [11, т. I, с. 718–721]. Ще одним відгуком Митрополита на проблеми взаємовідносин церкви та інтелігенції стала промова на могилі М. Шашкевича 1911 р. Андрей Шептицький підкреслює, що в особі Шашкевича гармонійно поєдналися риси священника і патріота, інтелігента і людини, яка на собі відчувала нелегку долю руського-українського селянина. У цьому контексті промовець щоразу наголошує на духовному зв'язку з простими людьми, особливо через рідну мову: *«Маркіян, уживаючи бесіди народа, був великим естетом, лінгвістом, поетом... Маркіян знову, чи незвичайно субтильною інтуїцією, чи високим естетичним змислом, чи апостольським духом...єсть типовим класиком між списателями, котрий з уст люду учився бесіди, ніколи не тривіальним, не уживає майже ніколи слів, котрих не*

уживає нарід» [11, т. I, с. 782–785]. Отже, рідна мова у всіх її вимірах, на переконання Митрополита, здатна об'єднати українців-русинів різних вікових груп і соціальних станів насамперед одним «знаменником» християнської віри, а отже, і спільним національним духом.

Мова як засіб проголошення і навчання науки Христа – ще один із аспектів, якому Владика приділяє багато уваги. Головним посередником у цьому процесі, звичайно ж, виступає жанр проповіді, ставлення до якого у Шептицького настільки поважне, що проповідь названо *«страшним небесним обов'язком»* [11, т. II, с. 165]. При цьому інструмент, засіб є, за невеликими винятками, незмінним – це рідна мова. У плеканні слова для цієї апостольської мети Митрополит нерідко промовляє, використовуючи такі засоби, які могли б стати окрасою поетичного твору. Такі слова несуть у собі людську й божественну енергетику їх автора: *«Як же слабом людським язиком висказувати ті безконечні тайни, що високого неба сягають? Треба би якоїсь сонячної чи ангельської мови...»* [11, т. II, с. 128]. У пошуках цієї мови Митрополит Андрей звертався й до церковнослов'янської мови у її зукраїнізованому варіанті як первинного джерела, і до гуцульських говірок, однак найкращі плоди виявилися в стихії рідної мови. Розуміння її ролі як найрезультативнішого засобу поширення й утвердження християнського віровчення, духовності, моральності проявлялося щоразу глибше й виразніше – від найперших послань, писаних на зламі віків і позначених пошуками найбільш придатних мовних засобів, і до останніх, які постали в умовах війни та переслідування греко-католицької церкви. Кожна теза, що стосується мистецтва проповіді, завжди пов'язана з думкою про рідну мову: *«В цілій своїй людській ділянці церква пристосовується до людей. І тоді стається такою людською, такою народною, як ніяка інша народна інституція... Бо перш усього проповідіє до людей їхньою власною, рідною мовою. Також на народну мову перекладає свої загальнолюдські твори: Св. Письмо і твори отців ... стається ...силою національної культури... З кожної проповідницької проповідіє наша церква народною українською мовою»* [11, т. I, с. 42–43]; *«Одна річ може початкуючому проповідникові робити трудність – стиль, язик, образи, порівняння, приміри популярні. Популярність ... приносить тільки хісна, скільки її люди ясно розуміють і легко можуть запам'ятати. Гадаю, що кожний богослов в час своїх студій зробив се спостереження, що довгий, а неясний трактат не так науку якусь виложить, як коротке, але ясне речення»* [11, т. I, с. 401]; *«...до народа промовляти його бесідою і не лише бесідою: треба добирати способів говоріння, образів, порівнянь, виїнятих з уст народа... Першою школою доброї проповіді для нас суть розговори, казки, оповідання, передання, підслухані від тих простих і неписьменних»* [11, т. I, с. 782]. Традиція проповідувати рідною мовою має в українському церковному житті вже кілька століть. Андрей Шептицький вірно й ревно цей звичай продовжує і поглиблює, ніколи не ставлячи під сумнів домінування рідної мови в жанрі проповіді.

У церковній практиці постає (і не вперше) ще одна проблема – запровадження української мови у Чин Богослуження. У питаннях уведення української мови в церковний вжиток ще на початку століття А. Шептицького цілковито підтримувала інтелігенція Галичини: *«Ми не маємо Святого Письма в народній мові... варто над тим поговорити, бо се – важніше діло, чим уся політика...»*. На думку А. Чайковського, переклад має базуватися на еталоні Шевченкової мови, а також мови Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, *«до редакції взяти би конечно...цивільних язикословів Франка, Маковея, Щурата»* [11, т. I, с. 835]. У 30–40-ві рр. ХХ ст. актуалізувалася потреба в доброму перекладі Св. Письма українською мовою. Ці проблеми озвучує й доносить до загалу Митрополит у своїх посланнях. Не викликає сумніву той факт, що він знав про активну працю Івана

Огієнка на полі перекладу Літургії Св. Івана Золотоустого українською мовою (1922), Нового Заповіту (1937), а також Псалтиря (1942). Можливо, йому була відома й «Наука про рідномовні обов'язки» (1935). Андрей Шептицький окреслює ті мовні проблеми, які постають перед греко-католицьким духовенством як своєрідні виклики сучасності, що здатні стати інструментом модернізації церкви. У цілому з приводу того, що стосується питань рідної мови, Митрополит Андрей є однодумцем з Митрополитом Іларіоном: «*Без сумніву, з часом будемо мати теж одобрений і український текст богослужбових книг, і українська мова станеться в Церкві Католицькій одною з літургійних мов. Досі вона нею не є, і не маємо українського перекладу, який відповідав би цій цілі*» [11, т. III, с. 73]; «*...у справах культури Св. Євангелія ... треба народові доброго прикладу й усильної, а доброї ради. ...зорганізувати товариства чи братства пропаганди читання Св. Письма, треба буде поміж народом розкинути сотки, тисячі і мільйони примірників в перекладі, з коментарем, у рідній мові*» [Там само, с. 79]; «*...кілька літ тому назад зачали застановлятися над дефінітивним мовним усталенням наших літургійних текстів. Гадки вчених лінгвістів так розходилися, що ні в одному пункті не можна було досягнути однозгідности думок...*» [11, т. III, с. 193]. Принагідно варто зауважити, що Шептицький ґрунтовно підходить до вивчення питання мови Св. Письма й богослужбових текстів у діахронному аспекті. У посланні «З приводу видання нового службника» містяться його розлогі коментарі щодо церковнослов'янської мови, її українізації впродовж століть («*той процес українізації був переводжений неспівомо життєвою практикою переписчиків*» [Там само]), проблем правопису, і ширше – нормування мови – тих процесів, які відбувалися на шляху творення української мови як літературної загалом і конфесійного стилю зокрема. Усі ці явища Митрополит аналізує з метою вироблення певних критеріїв, за якими варто вибирати *найпоправніші* тексти, що можуть стати орієнтиром у запровадженні української мови в богослужбову практику. У цьому контексті Митрополит визнає найавторитетнішою думку проф. д-ра Ярослава Гординського – автора цілої низки розвідок з історії української мови та мистецтва рукописної книги, який активно дописував у тогочасну періодику та видання ЧСВВ, а тому з його науковим доробком Митрополит Андрей міг бути обізнаний. Перспектива рідної мови як мови церкви у баченні Андрея Шептицького визначена: «*прийдесться, правдоподібно, й нам в душпастирській праці уживати української мови у Богослуженнях*» [Там само, с. 194].

Підсумком дискусій щодо вживання української мови в церковній практиці та особистих роздумів з цього приводу Митрополита Андрея став Декрет Архiepархіального Собору 1940 р. «Визнання вселенської віри». У цьому документі сконцентровано головні засади мовної політики Греко-Католицької Церкви, безпосередньо пов'язані з визначенням статусу української мови: «*форма визнання віри, перекладена на українську мову і в цій мові на майбутнє уживана*», «*визнаємо за конечне видавництво вибраних писань св. Отців в українському перекладі*», «*взиваємо наших учених-богословів, щоб їхньою працею і старанням був виданий в українській мові ясний і короткий підручник моральної [богословії]*», «*взиваємо наших ... письменників до дальших витривалих праць над перекладом Псалтирі*», «*безнастанно працюймо над тим, щоб слова нашої проповіді, її наука була ясна, прозора, як сонячне світло в білий день*» [11, т. III, с. 356–363].

Отже, розуміння, сприйняття і практичне застосування рідної української мови для Андрея Шептицького виявляється: 1) у її взаємозв'язках та взаємозумовленості з процесами становлення й самоідентифікації української нації як одного з домінуючих чинників, 2) у необхідності використовувати її як інструмент для християнського виховання дітей, спрямовування молоді, 3) у сприйнятті її як засобу, без якого неможлива плідна праця української інтелігенції, 4) у максимальному застосуванні її в церкві не лише з

апостольською метою поширення християнської науки, але й у літургійній практиці; 5) у використанні цієї мови як засобу соціального служіння рідному народові.

Натхнений Святим Духом, Митрополит Андрей у власних проповідях, посланнях, листах освячував своєю працею цю мову, ушляхетнював її, підносив до високих зразків конфесійного й публіцистичного стилів. У зв'язку з цим вимальовується ще один аспект дослідження – практичний, пов'язаний з особливостями індивідуального стилю А. Шептицького як автора різноманітних як за тематикою, так і за мовностильовими параметрами текстів.

Якщо панорамно оглянути доробок Митрополита Андрея крізь призму загальних ознак його індивідуального стилю, то можна зробити висновок про його найголовніші прикмети: глибоку релігійність (навіть у тих текстах, які безпосередньо не торкаються проблем церковних), загалом стриману, спокійну тональність (крім перших кількох послань 1900-х рр.), уміння пристосувати текст до відповідної аудиторії – окремо для дітей (хоч в одному із своїх послань владика зізнається, що йому не дуже добре вдається діалог з дітьми), для неписьменного простого люду (послання до гуцулів), для інтелігенції, для робітників-емігрантів тощо. До кожної аудиторії Митрополит добирає відповідні мовні засоби. Окремі послання завершуються авторськими молитвами, у яких сконцентровано основні ідеї, а також специфічні стилістичні прийоми. Характерною особливістю певної групи текстів (переважно призначених для простих людей) є поділ на окремі внутрішньо завершені частини, свого роду рубрикація, до якої автор вдається, ймовірно, для полегшення сприйняття і, з огляду на назви рубрик, для кращого запам'ятовування. Ці та інші риси виказують в А. Шептицькому автора з виробленим самобутнім стилем.

Можна беззаперечно стверджувати, що Митрополит своїми текстами демонструє увагу до слова як домінанти у стилетворчому аспекті («кожне слово – важче»). Тому у тканині його творів рельєфно й виразно простежуються лексичні засоби. Як свідчить аналізований матеріал, увага автора нерідко зосереджується саме на слові як окремій одиниці мови в єдності його формальних і змістових параметрів. Через слово А. Шептицький репрезентує ідею, заглиблюючись у його семантичне наповнення, чи то в етимологію, чи у відтінки значень у різних контекстах, чи у явища полісемії, паронімії тощо або ж опрацьовуючи різні граматичні форми.

Зосереджену працю над словом можна спостерігати найяскравіше тоді, коли Митрополит у робить відступи виразно філологічного характеру. Такі авторські пасажі – це свого роду мовознавчий аналіз, науковий мікротекст, який у суцільній тканині послання чи проповіді стає смисловим акцентом. Така практика автора доволі часта, а тому претендує бути ознакою його індивідуального стилю. Вона демонструє на тлі глибокого знання рідної мови здатність проникати у глибини семантики слова, засобами аналізу й поезії водночас довершувати роздуми над окремою лексемою: «Одне і те саме слово може мати не раз і кілька різних значень, а завжди може бути висказане з кількома різними уподобленнями, приміром, слово «Отче», з яким звертаємось до Бога, може бути сказане для вираження чисто природного порядку, без уваги на стан освячуючої благодати. Але може бути бране в значенні відносин прибраних дітей до Отця небесного через Ісуса Христа. Даліше слово «Отче» може бути актом віри, любови, може бути сказане з чувством покаяння, прощення, покори або еще іншими. В чийй молитві слово не має жодного з тих значень, ... те слово ест дуже плиткою, короткозорою молитвою» [11, т. I, с. 695] – пор. *отець* [8, т. V, с. 804].

В іншому разі – своєрідне міні-дослідження концепту *серце* на матеріалі Св. Письма: «Часом Св. Письмо уживає того слова «серце» як метафори. Так, наприклад, у

псалмі 46 говориться про «серце моря» як про глибину моря. Така, однак, метафора рідко зустрічається у Св. Письмі. У псалтирі повторюється слово «серце» 140 разів... В 50-му псалмі говориться про «серце чисте» і про «серце сокрушенне і смиренне». Так само в інших псалмах говориться про «бажання серця», про «думки серця», про «прохання серця», про «зітхення серця»...наш Спаситель каже нам учитися від Нього, бо «Він лагідний і покійного серця» [11, т. III, с. 59–60]. Сучасні дослідження підтверджують спостереження Митрополита: «Внутрішня динамічність і антиномічність, закладені в основу мовного образу *серця* української лінгвокультури, позначились на розвитку в ньому двох основних смислових центрів, один з яких характеризує *серце* як специфічний орган, центр життя і життєдіяльності людини, споріднений з її тілом, інший – наближає образ *серця* до образу душі і тяжіє до сакрального» [12, с. 38].

Інший філологічний аналіз, зреалізований проникненням у семантику слова через його етимологію, міститься в посланні до духовенства і народу «Наша державність»: «Ніяка хата, навіть національна, не є у строгому значінні цього слова **організм**, бо жадна держава не має внутрішнього одного життя, як це мусить мати кожний **організм**. **Організм**, твір природи, живе, розвивається й діє грою природних сил, що в ньому і тільки в ньому знаходяться. А **організація** є твором людських рук. Її мета – створення тіла, яке по змозі якнайближче було би подібне до творів природи **організмів**... Такою **організацією-організмом** є родина..., є громада..., можуть бути і держави» [11, т. III, с. 131–132]. Цей образ Митрополит використовує і в іншому контексті, пов'язаному з аналізом структури церковної влади: «Христос мусів Своєї Церкві надати таку **організацію**, щоб мала силу і прикмети правдивого **організму**» [11, т. III, с. 153] – пор. орган – організм – організація [2, т. 4, с. 209].

Зосереджуючись на слові, Митрополит Андрей використовує й інші грані свого мовознавчого хисту. Типовим для жанру проповіді є повтор, однак в аналізованих текстах цей прийом поглиблений – автор опрацьовує ще й різні граматичні форми того самого слова, загострюючи на ньому увагу і тим самим досягаючи такого стилістичного ефекту, який не може не вражати: «...можна не тільки тішитися серед **терпінь**, але можна тішитися самими **терпіннями** так, що причиною радості будуть самі **терпіння**. У такім роз положенню було би прикро душі, якби **терпіння** кінчилося, бо вона саме **терпіння** уважає добром, самим **терпінням** тішиться» [11, т. II, с. 125].

Коли Митрополит Андрей аналізує прийоми, які б увиразнювали зміст проповіді, то неодноразово наголошує на тому, що треба активно використовувати порівняння. У самого автора ці порівняння дуже деталізовані, розлогі, часто прив'язані до об'єктів, які репрезентують досягнення природничих наук, або технічні новинки, або соціально-економічні явища. Тим самим у межах доволі консервативних тем, навколо яких вибудовуються образні особливості церковної проповіді, автор шукає нових мовних засобів, у яких відчувається і свіжість, і емоція, і подекуди навіть дуже тонкий гумор. Порівняння, наприклад, допомагає усвідомити, наскільки слабкою є людська природа супроти Божої Премудрості, причому у ролі об'єкта виступають власне людські взаємини: «Якби ми, наприклад, сказали, що хтось із нас, розумних людей, захотів би ввійти у правні зносини, заключити контракт, скажімо, із маленькою мушкою або, ще ліпше, з одним із тих мікробів, яких сотки тисяч і мільйони знаходяться в кожній дрібці води... Але й це порівняння не віддає мільярдової частини того, що хочу сказати. Тому розширім порівняння. Поставмо, наприклад, замість людини наймодернішу з держав: Злучені Держави заключають контракт із бактеріями, що містяться у тій каплі води, і той контракт має обнімати кожного бактерія зокрема...» [11, т. II, с. 157]. Лише поглянувши людським оком на біологічні форми життя, що не піддаються навіть звичайному фізичному

сприйняття без технічних засобів (мікроскопа), можна досягнути безмірну велич Бога. Таке порівняння, побудоване на раціональному ґрунті, виконало свою емоційну функцію. Улюбленим об'єктом розгорнутих порівняльних конструкцій для А. Шептицького є природні явища в їх науковому трактуванні, причому сприйняття таких порівнянь вимагає певної інтелектуальної підготовки читача: «З самої природи людство подібне до ріллі, що видає із себе цілу фльору різних добровільних спільнот... Та фльора ... часом буйна і пишна, як фльора тропічних країв, часом скупа і марна, як у північних краях» [11, т. III, с. 140]; «Родина – це клітина, з яких складається цілий організм, що його називаємо народом. Коли інфекція недуги затроїть цю клітину, цілий організм заражений на недугу» [11, т. III, с. 280]. В іншому разі Митрополит бере за основу порівняння технічний винахід: «Марна буде проповідь священика, що не привик читати Св. Письма. Він може повторити чужу проповідь...але яким же благовісником із неба, яким же служителем Євангелія є храпливий і глухий грамофон?» [11, т. II, с. 309].

Цей засіб досягає мети і в усному мовленні цілком світського характеру, наприклад, у промові в австрійській Палаті Панів з приводу заснування українського університету: «З культурою, мої високі панове, справа мається так, як з сонцем і здоровим, чистим повітрям. Більше світла і більше повітря – це лозунги культури. Ніколи не видвигається питання, чи випадково нема десть надмірної повноти сонця і повітря, чи легені не могли б зуживати меншої кількості кисня...» [11, т. I, с. 719]. Отже, порівняльні конструкції за своїм змістовим наповненням нерідко виявляються прив'язаними до різних сторін позацерковного життя, однак вони органічно вплетені у тканину проповіді і саме тому стають однією з визначальних ознак індивідуального стилю Андрея Шептицького. Характер порівнянь увіразнює вживання термінів з різних галузей знань (*бакциля, кисень, клітина, контракт, легені, мікроб, організм, тропічні краї, фльора*), які надають проповідям чи посланням специфічного колориту – осучаснюють і певною мірою інтелектуалізують виклад. Такий свідомий підхід до поєднання релігійних засад з науковими фактами усіяко вітав І. Франко: «Митрополит Андрій говорить про ті речі як європеець, він сам думає і силусе думати кожного, хто хоче розмовляти з ним» [10, с. 378].

В окремих випадках, на противагу в цілому спокійному, виваженому тонові послань, А. Шептицький використовує емоційно-експресивні мовні засоби у найширшому діапазоні – від наснажених і часом запальних («не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає» [Там само]) до таких, які б максимально інтимізували діалог з уявним читачем. Цей прийом має на меті посилити емоційне сприйняття, залучити психологічні механізми – і Митрополитове слово звучить так, як звучало б із вуст ображеного батька чи товариша, який загнівався. Прикладом може бути звертання у вступній частині послання «До тих, що на Пасху цього року не сповідались»: «Не знаю, як вас назвати; звичайно до вірних відзиваємося: «Дорогі брати і сестри», – або «Віруючі й побожні християни». Про вас трудно одно і друге сказати, бо коли ви погордили приказом Церкви... то можна про вас думати, що ви не маєте віри у Всевишнього Бога» [11, т. II, с. 179]. В іншому разі автор використовує питальне речення, підсилене відповідною часткою, що її зазвичай вживають лише в усному мовленні в дуже особистісному контексті спілкування [8, т. VII, с. 499]: «Затримайтеся на хвилику над Божими заповідями: пригадуєте собі їх щодня, правда?» [11, т. III, с. 165]. Ще один приклад – із Великоднього побажання, надрукованого у газеті «Львівські вісті» 1943 р. З етичного погляду таке порівняння в релігійному контексті виглядало б незвично, однак воно якраз і привертає до себе увагу своєю недоречністю й будить ті почуття, на які розраховує автор: «Проста зичливість і християнська любов ближнього стає товаром дуже рідким, дорожчим від масла чи сала» [11, т. III, с. 279]. Такі вияви непоодинокі в аналізованих текстах і репрезентують численні емоційно

насичені образні засоби, якими користувався А. Шептицький.

Ці окремі нариси тільки наближено складають уявлення про індивідуальний стиль А. Шептицького, його мистецтво володіти ресурсами рідної мови. Усю духовну велич цієї особистості, яка, зокрема, проявляється в його сприйнятті рідної мови та у віртуозному її використанні, безперечно, важко вмістити в узагальнення. Це благодатне поле для майбутніх наукових студій у різних мовознавчих аспектах. Слово Митрополита Андрея, мовлене і писане майже століття тому, має ще не до кінця пізнану силу та енергетику, яку належить ще дослідити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Гірняк С.П.* Мовні особливості пастирських послань і морально-пасторальних праць Митрополита Андрея Шептицького / С.П. Гірняк // Вісник Житомир. держ. ун-ту. – Вип. 4(76). Філолог. науки. – 2014. – С. 179–186.
2. Етимологічний словник української мови : У 7 т. – Т. 4. – К., 2004. – 656 с.
3. *Єдлінська У.Я.* У струну гуцульської душі (з приводу Пастирського послання Митрополита Андрея Шептицького «До моїх любих гуцулів») / У.Я. Єдлінська // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Л., 2000. – С. 67–75.
4. *Королевський К.* Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Кирило Королевський / пер. з фр. Я. Кравець. – Л., 2014. – 512 с.
5. *Лозинський М.* Митрополит Андрей Шептицький і василіянське видавництво «Місіонар» / М.В. Лозинський // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – Л., 2011. – Вип. 35. – С. 146–151.
6. *Мацюк Г.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики / Г.П. Мацюк. – Л., 2009. – 212 с.
7. *Нуцьковська Г.* Мова та стиль пастирських послань митрополита Андрея Шептицького / Г. Нуцьковська. – Люблін, 2003. – 292 с.
8. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970–1980.
9. *Фаріон І.* Унійне духівництво і руська мова (книжна українська) у XVII ст.: тенденції тяжіння і відштовхування / І.Д. Фаріон // Мова і суспільство. – Вип. 4. – Л., 2013. – С. 88–102.
10. *Франко І.* Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митрополита А.Шептицького «О квестії соціальной» / І.Я. Франко // Франко І. Твори : У 50 т. – Т. 45. Філософські праці. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 377–400.
11. *Шептицький А.* Пастирські послання : У 4 т. / Андрей Шептицький. – Л., 2007–2013.
12. *Щепанська Х.А.* Сакральне в мовному образі серця українського поетичного дискурсу першої половини XIX століття / Х.А. Щепанська // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці, 2013. – С. 38–41.
13. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н.М. Яковенко. – К., 2005. – 584 с.

Стаття надійшла до редколегії 1. 08. 2015
доопрацьована 10. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015

**«WE NEED SOME SUNNY OR ANGEL LANGUAGE...»
THEORY AND PRACTICE OF ANDREI SHEPTYTS' KY'S NATIVE WORD**

Ulyana Dobosevych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 17
e-mail: u-lana@hotmail.com*

The article gives the Andrey Sheptytskyj's perception of Ukrainian as native language, his conception concerning this language as the main factor in the process of state development, in outspreading Christianity in different social stratum. In the article there is also defined the main features and analyzed lexical means, which characterize Andrey Sheptytskyj's individual style.

The goal of the article is to get closer to understanding what relations has Metropolitan with his native language. We can circle two branches in this field. The first one – theoretical – was based on that views and thoughts, that Andrey Sheptytskyj promulgated directly or in connection with other questions. The second one – practical – is visible in individual style of his writing and demonstrate Andrey Sheptytskyj's skills of applying of Ukrainian. The research was based on Andrey Sheptytskyj's pastoral messages and homiletics.

Understanding, perception and application of native language for Andrey Sheptytskyj was detected in: 1) correlation with process of establishment and self-definition of Ukrainian nation as one of the main factors; 2) necessity to use it as an instrument for Christian education; 3) perception of native language as a means without which intellectuals couldn't make high quality work; 4) maximal use of it in liturgy, not only in apostolic purposes; 5) use native language as a means of social service to native nation.

The main features of Andrey Sheptytskyj's individual style of writing were deep religiosity (even not only in works, connected to the religious problems), self-restraint (except first several epistle from 1900 years), competence to adapt his texts to the audience: children (in one of his epistles he said, that he the dialogue with children wasn't very easy for him), simple illiterate people (epistle for gotzuls), intelligence, workers-emigrants etc. For every audience he used appropriate means of expressions. There are prayers in the end of separate epistles, in which the main ideas and specific style are concentrate. The main features of texts, which designed to ordinary people, were parceling, rubrication to made perception and understanding easier.

Metropolitan pay a big attention to the words as an element of style. That's why he worked at the lexical means very attentively. In the case of this in some works he made linguistic excursus, in which he gave some analyses of language. Repetition was a typical element of preach. The author worked out at different grammar forms of the same word, pay attention to it and accordingly to this made such stylistic effect. Another feature of Andrey Sheptytskyj's individual style was comparison construction, content of which was connected to the different spheres of life.

Key words: Archbishop Andrei Sheptyts'ky, mother tongue, individual style, messages, sermons, lexical means.